

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τέταρτο τμήμα)

της 28ης Ιουλίου 2016 (*)

«ΦΠΑ – Οδηγία 2006/112/EK – Κύρος και ερμηνεία της οδηγίας – Παροχή υπηρεσιών από δικηγόρους – Επιβολή ΦΠΑ – Δικαίωμα σε πραγματική προσφυγή – Ισότητα των όπλων – Δικαστική αρωγή»

Στην υπόθεση C-543/14,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, την οποία υπέβαλε το Cour constitutionnelle (Συνταγματικό Δικαστήριο, Βέλγιο) με απόφαση της 13ης Νοεμβρίου 2014, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 27 Νοεμβρίου 2014, στο πλαίσιο των διαδικασιών

Ordre des barreaux francophones et germanophone κ.λπ.,

Jimmy Tessens κ.λπ.,

Orde van Vlaamse Balies,

Ordre des avocats du barreau d’Arlon κ.λπ.

κατά

Conseil des ministres,

παρισταμένων των:

Association Syndicale des Magistrats ASBL,

Conseil des barreaux européens,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τέταρτο τμήμα),

συγκείμενο από τους T. von Danwitz (εισηγητή), πρόεδρο τμήματος, K. Λυκούργο, E. Juhász, C. Vajda και K. Jürimäe, δικαστές,

γενική εισαγγελέας: E. Sharpston

γραμματέας: V. Tourrès, υπάλληλος διοικήσεως,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ’ ακροατηρίου συζητήσεως της 16ης Δεκεμβρίου 2015,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- οι Ordre des barreaux francophones et germanophone κ.λπ., εκπροσωπούμενοι από τους V. Letellier, R. Leloup, E. Huisman, J. Buelens και C. T'Sjoen, avocats,
- οι J. Tessens κ.λπ., εκπροσωπούμενοι από τους J. Tougy και M. Denys, avocats,
- ο Orde van Vlaamse Balies, εκπροσωπούμενος από τους D. Lindemans και E. Traversa, avocats,
- οι Ordre des avocats du barreau d'Arlon κ.λπ., εκπροσωπούμενοι από τον D. Lagasse, avocat,
- η Association Syndicale des Magistrats ASBL, εκπροσωπούμενη από τον V. Letellier, avocat,
- το Conseil des barreaux européens, εκπροσωπούμενο από τους M. Maus και M. Delanote, avocats,
- η Βελγική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την M. Jacobs και τον J.-C. Halleux,
- η Ελληνική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον Κ. Γεωργιάδη και την Α. Δημητρακοπούλου,
- η Γαλλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους D. Colas και J.-S. Pilczer,
- το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκπροσωπούμενο από τις Ε. Χατζηϊωακειμίδου και Ε. Μορο καθώς και από τον Μ. Moore,
- η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους Η. Krämer και J.-F. Brakeland καθώς και από την Μ. Owsiany-Hornung,

αφού άκουσε τη γενική εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις της κατά τη συνεδρίαση της 10ης Μαρτίου 2016,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία και το κύρος της οδηγίας 2006/112/EK του Συμβουλίου, της 28ης Νοεμβρίου 2006, σχετικά με το κοινό σύστημα φόρου προστιθεμένης αξίας (ΕΕ 2006, L 347, σ. 1).
- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ, αφενός, του Ordre des barreaux francophones et germanophone, του Jimmy Tessens, του Orde van Vlaamse Balies, του Ordre des avocats du barreau d'Arlon, καθώς και άλλων φυσικών και νομικών προσώπων και,

αφετέρου, του Conseil des ministres (Υπουργικό Συμβούλιο, Βέλγιο), με αίτημα την ακύρωση του άρθρου 60 του νόμου της 30ής Ιουλίου 2013 περί διαφόρων διατάξεων (*Moniteur belge* της 1ης Αυγούστου 2013, σ. 48270, στο εξής: νόμος της 30ής Ιουλίου 2013), ο οποίος κατήργησε την απαλλαγή από τον φόρο προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) για τις υπηρεσίες που παρέχουν οι δικηγόροι στο πλαίσιο της ασκήσεως της συνήθους δραστηριότητάς τους.

Το νομικό πλαίσιο

Το διεθνές δίκαιο

Η ΕΣΔΑ

- 3 Το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, που υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 (στο εξής: ΕΣΔΑ), ορίζει τα εξής:

«1. Παν πρόσωπο έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή δίκαιως, δημοσία και εντός λογικής προθεσμίας υπό ανεξαρτήτου και αμερολήπτου δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος, το οποίο θα αποφασίσει είτε επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως, είτε επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσεως. [...]

[...]

3. Ειδικότερον, πας κατηγορούμενος έχει δικαίωμα:

[...]

γ) όπως υπερασπίσει ο ίδιος εαυτόν ή αναθέσει την υπεράσπισίν του εις συνήγορον της εκλογής του, εν ή δε περιπτώσει δεν διαθέτει τα μέσα να πληρώσει συνήγορον να τω παρασχεθή τοιούτος δωρεάν, όταν τούτο ενδείκνυται υπό του συμφέροντος της δικαιοσύνης,

[...]».

- 4 Το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ προβλέπει τα εξής:
«Η χρήσις των αναγνωριζομένων εν τη παρούση Συμβάσει δικαιωμάτων και ελευθεριών δέον να εξασφαλισθή ασχέτως διακρίσεως φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσης, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνικήν μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως.»

Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα

- 5 Το άρθρο 14, παράγραφοι 1 και 3, του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, που εγκρίθηκε από τη Γενική

Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 16 Δεκεμβρίου 1966 και τέθηκε σε ισχύ στις 23 Μαρτίου 1976 (στο εξής: ΔΣΑΠΔ), έχει ως εξής:

«1. Όλοι είναι ίσοι ενώπιον των δικαστηρίων. Κάθε πρόσωπο έχει το δικαίωμα η υπόθεσή του να δικαστεί δίκαια και δημόσια από αρμόδιο, ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει συσταθεί με νόμο, το οποίο θα αποφασίσει για το βάσιμο κάθε κατηγορίας σχετικά με ποινικό αδίκημα, η οποία έχει απαγγελθεί εναντίον του, καθώς και για αμφισβητήσεις δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικού χαρακτήρα. [...]

[...]

3. Κάθε πρόσωπο που κατηγορείται για ποινικό αδίκημα απολαύει, σε πλήρη ισότητα τις ακόλουθες τουλάχιστον εγγυήσεις:

[...]

β) να διαθέτει επαρκή χρόνο και ευκολίες για την προετοιμασία της υπερασπίσεώς του και για την επικοινωνία με το δικηγόρο της επιλογής του,

[...]

δ) να παρίσταται στη δίκη και να υπερασπίζεται τον εαυτό του αυτοπροσώπως ή με τη βοήθεια του συνηγόρου της επιλογής του. Εάν δεν έχει συνήγορο, να ενημερωθεί για το δικαίωμά του αυτό και να διορισθεί συνήγορος αυτεπαγγέλτως σε κάθε περίπτωση που αυτό απαιτείται για το συμφέρον της δικαιοσύνης, χωρίς ο κατηγορούμενος να βαρύνεται με την αμοιβή του, εάν δεν έχει την οικονομική δυνατότητα να τον πληρώσει,

[...]».

- 6 Το άρθρο 26 του ΔΣΑΠΔ προβλέπει τα ακόλουθα:
«Όλα τα πρόσωπα είναι ίσα ενώπιον του νόμου και έχουν δικαίωμα, χωρίς καμία διάκριση, σε ίση προστασία του νόμου. Ως προς αυτό το ζήτημα, ο νόμος πρέπει να απαγορεύει κάθε διάκριση και να εγγυάται σε όλα τα πρόσωπα ίση και αποτελεσματική προστασία έναντι κάθε διακρίσεως, ιδίως λόγω φυλής, χρώματος, γένους, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως.»

Η Σύμβαση του Ωρχους

- 7 Το άρθρο 9 της Συμβάσεως για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε θέματα περιβάλλοντος, η οποία υπεγράφη στο Ωρχους στις 25 Ιουνίου 1998 και εγκρίθηκε εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με την απόφαση 2005/370/EK του Συμβουλίου, της 17ης Φεβρουαρίου 2005 (ΕΕ 2005, L 124, σ. 1) (στο εξής: Σύμβαση του Ωρχους), ορίζει τα εξής:

«1. Κάθε μέρος, στο πλαίσιο της εθνικής του νομοθεσίας, εξασφαλίζει ότι οποιοδήποτε άτομο θεωρεί ότι το αίτημά του για πληροφορίες κατά

το άρθρο 4 έχει αγνοηθεί, απορριφθεί αδίκως, είτε εν μέρει, είτε εξ ολοκλήρου, έχει απαντηθεί ανεπαρκώς ή κατά τα άλλα δεν έχει αντιμετωπισθεί σύμφωνα με τις διατάξεις του εν λόγω άρθρου, διαθέτει πρόσβαση σε διαδικασία επανεξέτασης ενώπιον δικαστηρίου ή άλλου ανεξάρτητου και αμερόληπτου φορέα που καθορίζεται διά νόμου.

[...]

2. Κάθε μέρος, στο πλαίσιο της εθνικής του νομοθεσίας, εξασφαλίζει ότι το ενδιαφερόμενο κοινό:

- α) το οποίο έχει επαρκές συμφέρον ή, εναλλακτικά,
- β) το οποίο ισχυρίζεται προσβολή δικαιώματος, σε περίπτωση που η διοικητική δικονομία ενός μέρους το απαιτεί ως προϋπόθεση,

διαθέτει πρόσβαση σε διαδικασία επανεξέτασης ενώπιον δικαστηρίου ή/και άλλου ανεξάρτητου και αμερόληπτου φορέα που καθορίζεται δια νόμου, προκειμένου να προσβάλει την ουσιαστική και τυπική νομιμότητα οποιασδήποτε απόφασης, πράξης ή παράλειψης που υπόκειται στις διατάξεις του άρθρου 6 και, σε περίπτωση που προβλέπεται από το εθνικό δίκαιο και υπό την επιφύλαξη της παραγράφου 3, άλλων σχετικών διατάξεων της παρούσας σύμβασης.

Το επαρκές συμφέρον και η προσβολή δικαιώματος προσδιορίζονται σύμφωνα με τις απαιτήσεις του εθνικού δικαίου και σύμφωνα με τον σκοπό να παρασχεθεί στο ενδιαφερόμενο κοινό ευρεία πρόσβαση στη δικαιοσύνη εντός του πεδίου εφαρμογής της παρούσας Σύμβασης. Προς τούτο, κρίνεται επαρκές για τον σκοπό του ανωτέρω στοιχείου α) το συμφέρον οποιουδήποτε μη κυβερνητικού οργανισμού ο οποίος πληροί τις απαιτήσεις που αναφέρονται στο άρθρο 2, παράγραφος 5. Οι εν λόγω οργανισμοί θεωρείται επίσης ότι έχουν δικαιώματα που μπορούν να προσβληθούν για τον σκοπό του ανωτέρω στοιχείου β).

[...]

3. Επιπλέον, και υπό την επιφύλαξη των διαδικασιών επανεξέτασης που αναφέρονται στις παραγράφους 1 και 2, κάθε μέρος εξασφαλίζει ότι, σε περίπτωση που πληροί τα τυχόν κριτήρια που καθορίζονται στο εθνικό του δίκαιο, το κοινό διαθέτει πρόσβαση σε διοικητικές ή δικαστικές διαδικασίες, προκειμένου να προσβάλει πράξεις και παραλείψεις από ιδιώτες και δημόσιες αρχές, οι οποίες συνιστούν παράβαση διατάξεων του εθνικού του δικαίου σχετικά με το περιβάλλον.

4. Επιπλέον, και υπό την επιφύλαξη της παραγράφου 1, οι διαδικασίες που αναφέρονται στις παραγράφους 1, 2 και 3 προβλέπουν κατάλληλη και αποτελεσματική επανόρθωση, συμπεριλαμβανομένων προσωρινών μέτρων, όπως ενδείκνυται, και είναι αμερόληπτες, δίκαιες, έγκαιρες και μη απαγορευτικά δαπανηρές. Οι αποφάσεις κατά το παρόν άρθρο δίδονται εγγράφως ή καταγράφονται. Στις αποφάσεις των

δικαστηρίων, και όποτε είναι δυνατόν των άλλων φορέων, έχει πρόσβαση το κοινό.

5. Προκειμένου να προάγει την αποτελεσματικότητα των διατάξεων του παρόντος άρθρου, κάθε μέρος εξασφαλίζει την παροχή στο κοινό πληροφοριών σχετικά με την πρόσβαση σε διαδικασίες διοικητικής και δικαστικής επανεξέτασης και μελετά την καθιέρωση ενδεδειγμένων μηχανισμών αρωγής για την άρση ή τη μείωση οικονομικών και άλλων εμποδίων στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη.»

Το δίκαιο της Ένωσης

- 8 Το άρθρο 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 2006/112 ορίζει τα εξής:
«Η βασική αρχή του κοινού συστήματος ΦΠΑ συνίσταται στην επιβολή επί των αγαθών και των υπηρεσιών ενός γενικού φόρου κατανάλωσης, ακριβώς ανάλογου με την τιμή των αγαθών και των υπηρεσιών, όποιος και αν είναι ο αριθμός των πράξεων που παρεμβάλλονται στη διαδικασία παραγωγής και διανομής πριν από το στάδιο επιβολής του φόρου.

Σε κάθε πράξη, ο ΦΠΑ, που υπολογίζεται στην τιμή του αγαθού ή της υπηρεσίας με τον συντελεστή που εφαρμόζεται στο αγαθό αυτό ή στην υπηρεσία αυτή, είναι απαιτητός μετά την αφαίρεση του ποσού του φόρου, ο οποίος επιβάρυνε άμεσα το κόστος των διαφόρων στοιχείων, τα οποία συνθέτουν την τιμή.

Το κοινό σύστημα ΦΠΑ εφαρμόζεται μέχρι και το στάδιο του λιανικού εμπορίου.»

- 9 Το άρθρο 2, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής προβλέπει τα ακόλουθα:
«Στον ΦΠΑ υπόκεινται οι ακόλουθες πράξεις:

[...]

- γ) οι παροχές υπηρεσιών που πραγματοποιούνται εξ επαχθούς αιτίας στο έδαφος ενός κράτους μέλους από υποκείμενο στον φόρο που ενεργεί με την ιδιότητά του αυτή·

[...]».

- 10 Κατά το άρθρο 96 της εν λόγω οδηγίας, τα κράτη μέλη εφαρμόζουν κανονικό συντελεστή ΦΠΑ που καθορίζεται από κάθε κράτος μέλος ως ποσοστό της βάσεως επιβολής του φόρου που είναι το ίδιο για τις παραδόσεις αγαθών και για τις παροχές υπηρεσιών.

- 11 Το άρθρο 98, παράγραφοι 1 και 2, της οδηγίας αυτής προβλέπει τα εξής:
«1. Τα κράτη μέλη μπορούν να εφαρμόζουν έναν ή δύο μειωμένους συντελεστές.

2. Οι μειωμένοι συντελεστές εφαρμόζονται μόνο στις παραδόσεις αγαθών και στις παροχές υπηρεσιών των κατηγοριών που περιλαμβάνονται στο παράρτημα ΙΙΙ.

[...]»

12 Το παράρτημα III της οδηγίας 2006/112, με τίτλο «Κατάλογος παραδόσεων αγαθών και παροχών υπηρεσιών δυναμένων να υπαχθούν στους μειωμένους συντελεστές ΦΠΑ που προβλέπονται στο άρθρο 98», αναφέρει, στο σημείο 15, ότι «η παράδοση αγαθών και η παροχή υπηρεσιών από οργανισμούς που αναγνωρίζονται από τα κράτη μέλη ως έχοντες [κοινωνικό] χαρακτήρα και ασχολούνται με την κοινωνική πρόνοια και τις κοινωνικές ασφαλίσεις, εφόσον δεν απαλλάσσονται βάσει των άρθρων 132, 135 και 136».

13 Το άρθρο 132 της οδηγίας αυτής, που περιλαμβάνεται στο κεφάλαιο 2 του τίτλου IX της οδηγίας, κεφάλαιο επιγραφόμενο «Απαλλαγές ορισμένων δραστηριοτήτων γενικού συμφέροντος», ορίζει στην παράγραφο 1 τα ακόλουθα:

«Τα κράτη μέλη απαλλάσσουν τις ακόλουθες πράξεις:

[...]

ζ) τις παροχές υπηρεσιών και τις παραδόσεις αγαθών, οι οποίες συνδέονται στενά με την κοινωνική πρόνοια και ασφάλιση, περιλαμβανομένων και των παρεχομένων από οίκους ευγηρίας, και οι οποίες πραγματοποιούνται από οργανισμούς δημοσίου δικαίου ή άλλους οργανισμούς που το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος αναγνωρίζει ως κοινωνικού χαρακτήρος,

[...]».

14 Το άρθρο 168, στοιχείο α', της οδηγίας αυτής προβλέπει τα εξής:
«Στον βαθμό που τα αγαθά και οι υπηρεσίες χρησιμοποιούνται για τις ανάγκες των φορολογούμενων πράξεών του, ο υποκείμενος στον φόρο έχει το δικαίωμα, στο κράτος μέλος στο οποίο πραγματοποιεί τις πράξεις του, να εκπίπτει από τον οφειλόμενο φόρο τα ακόλουθα ποσά:

α) τον οφειλόμενο ή καταβληθέντα στο εν λόγω κράτος μέλος ΦΠΑ για τα αγαθά και τις υπηρεσίες που του παραδόθηκαν ή πρόκειται να του παραδοθούν [...] από άλλον υποκείμενο στον φόρο,

[...]».

15 Κατά το άρθρο 371 της ίδιας οδηγίας, «[τ]α κράτη μέλη, τα οποία την 1η Ιανουαρίου 1978 απήλλασσαν από τον φόρο τις πράξεις που περιλαμβάνονται στον κατάλογο του παραρτήματος X, μέρος Β, μπορούν να εξακολουθήσουν να τις απαλλάσσουν με τις προϋποθέσεις που ίσχυαν σε κάθε ενδιαφερόμενο κράτος μέλος κατά την ίδια αυτή ημερομηνία». Στις πράξεις που απαριθμεί ο κατάλογος αυτός περιλαμβάνεται, μεταξύ άλλων, η παροχή δικηγορικών υπηρεσιών.

Το βελγικό δίκαιο

16 Το άρθρο 44, παράγραφος 1, του νόμου της 3ης Ιουλίου 1969 περί της συστάσεως κώδικος φόρου προστιθέμενης αξίας (*Moniteur belge* της

17ης Ιουλίου 1969, σ. 7046) όριζε, στην αρχική του μορφή πριν από τη θέση σε ισχύ του νόμου της 30ής Ιουλίου 2013, ότι:

«Απαλλάσσονται από τον φόρο οι υπηρεσίες που παρέχουν, στο πλαίσιο της ασκήσεως της συνήθους επαγγελματικής τους δραστηριότητας, τα ακόλουθα πρόσωπα:

1° οι δικηγόροι

[...]».

- 17 Το άρθρο 60 του νόμου της 30ής Ιουλίου 2013, που τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 2014, έχει ως εξής:
«Στο άρθρο 44, [παράγραφος 1], του κώδικα φόρου προστιθέμενης αξίας, που αντικαταστάθηκε από τον νόμο της 28ης Δεκεμβρίου 1992 και τροποποιήθηκε με τον νόμο της 28ης Δεκεμβρίου 2011, το [σημείο] 1° καταργείται.»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 18 Στο πλαίσιο της διαφοράς της κύριας δίκης, το Cour constitutionnelle (Συνταγματικό Δικαστήριο, Βέλγιο) καλείται να αποφανθεί επί σειράς προσφυγών με τις οποίες ζητείται η ακύρωση του άρθρου 60 του νόμου της 30ής Ιουλίου 2013. Η διάταξη αυτή κατήργησε, από 1ης Ιανουαρίου 2014, την απαλλαγή από τον ΦΠΑ που ίσχυε για την παροχή δικηγορικών υπηρεσιών, την οποία το Βασίλειο του Βελγίου είχε διατηρήσει βάσει της μεταβατικής διατάξεως του άρθρου 371 της οδηγίας 2006/112.
- 19 Στο Βέλγιο, ο κανονικός συντελεστής του ΦΠΑ που ισχύει για την παροχή δικηγορικών υπηρεσιών ανέρχεται σε 21 %.
- 20 Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται κατά πόσον η επιβολή ΦΠΑ επί της παροχής δικηγορικών υπηρεσιών και η αύξηση των εξόδων για τις υπηρεσίες αυτές που συνεπάγεται η επιβολή αυτή συμβιβάζονται με το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και, ιδίως, με το δικαίωμα συνδρομής από δικηγόρο. Περαιτέρω, διερωτάται κατά πόσον η επίμαχη στο πλαίσιο της κύριας δίκης ρύθμιση συνάδει προς την αρχή της ισότητας των όπλων, δεδομένου ότι η αύξηση αυτή των εξόδων πλήττει μόνον τους μη υποκείμενους στον φόρο διαδίκους που δεν δικαιούνται δικαστική αρωγή, ενώ οι υποκείμενοι στον φόρο διάδικοι έχουν τη δυνατότητα να εκπέσουν τον καταβαλλόμενο για τις υπηρεσίες αυτές ΦΠΑ.
- 21 Υπ' αυτές τις συνθήκες, το Cour constitutionnelle (Συνταγματικό Δικαστήριο) αποφάσισε να αναστείλει την εκδίκαση της υποθέσεως και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:
«1 α) Είναι η οδηγία 2006/112 συμβατή με το άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε συνδυασμό με το άρθρο 14 του ΔΣΑΠΔ και με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, στο μέτρο που υπάγει σε ΦΠΑ τις δικηγορικές υπηρεσίες, χωρίς να λαμβάνει υπόψη, από την άποψη του δικαιώματος συνδρομής από δικηγόρο και της αρχής της ισότητας των όπλων, αν ο αιτών έννομη προστασία που δεν

δικαιούται το ευεργέτημα πενίας υπόκειται ή όχι σε ΦΠΑ, δεδομένου ότι το ως άνω άρθρο 47 του Χάρτη αναγνωρίζει σε κάθε πρόσωπο το δικαίωμα δίκαιης δίκης, τη δυνατότητα να συμβουλευέται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του, καθώς και το δικαίωμα δικαστικής αρωγής για όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, εφόσον η αρωγή αυτή είναι αναγκαία για να διασφαλιστεί η αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη;

β) Για τους ίδιους λόγους, είναι η οδηγία 2006/112 συμβατή με το άρθρο 9, παράγραφοι 4 και 5, της Συμβάσεως του Ώρχους, δεδομένου ότι οι διατάξεις αυτές προβλέπουν δικαίωμα προσφυγής στη δικαιοσύνη χωρίς το κόστος των σχετικών διαδικασιών να είναι απαγορευτικό και με την “καθιέρωση ενδεδειγμένων μηχανισμών αρωγής για την άρση ή τη μείωση οικονομικών και άλλων εμποδίων στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη”;

γ) Μπορούν οι υπηρεσίες τις οποίες παρέχουν οι δικηγόροι στο πλαίσιο εθνικού συστήματος δικαστικής αρωγής να περιληφθούν στις υπηρεσίες του άρθρου 132, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', της οδηγίας 2006/112, οι οποίες συνδέονται στενά με την κοινωνική πρόνοια και ασφάλιση, ή να απαλλαγούν δυνάμει άλλης διατάξεως της οδηγίας; Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο ερώτημα αυτό, είναι η οδηγία 2006/112 συμβατή με το άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε συνδυασμό με το άρθρο 14 του ΔΣΑΠΔ και με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, αν ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι δεν επιτρέπει την απαλλαγή από τον ΦΠΑ των δικηγορικών υπηρεσιών που παρέχονται σε αιτούντες έννομη προστασία οι οποίοι δικαιούνται το ευεργέτημα πενίας στο πλαίσιο εθνικού καθεστώτος δικαστικής αρωγής;

2 Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο πρώτο σκέλος του πρώτου ερωτήματος, είναι το άρθρο 98 της οδηγίας 2006/112 συμβατό με το άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε συνδυασμό με το άρθρο 14 του ΔΣΑΠΔ και με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, στο μέτρο που δεν προβλέπει τη δυνατότητα εφαρμογής μειωμένου συντελεστή ΦΠΑ για την παροχή δικηγορικών υπηρεσιών, αναλόγως, ενδεχομένως, του αν ο αιτών έννομη προστασία ο οποίος δεν δικαιούται το ευεργέτημα πενίας υπόκειται ή όχι σε ΦΠΑ, δεδομένου ότι το ως άνω άρθρο 47 του Χάρτη αναγνωρίζει σε κάθε πρόσωπο το δικαίωμα να δικάσει η υπόθεσή του δίκαια, τη δυνατότητα να συμβουλευέται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του και το δικαίωμα δικαστικής αρωγής για όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, εφόσον η αρωγή αυτή είναι αναγκαία για να διασφαλιστεί η αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη;

- 3 Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο πρώτο, το δεύτερο και το τρίτο σκέλος του πρώτου ερωτήματος, είναι το άρθρο 132 της οδηγίας 2006/112 συμβατό με τις αρχές της ισότητας και της απαγορεύσεως των δυσμενών διακρίσεων, όπως καθιερώνονται τα άρθρα 20 και 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στο άρθρο 9 ΣΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 47 του Χάρτη αυτού, στο μέτρο που δεν προβλέπει την απαλλαγή από τον ΦΠΑ των δικηγορικών υπηρεσιών ως δραστηριοτήτων γενικού συμφέροντος, σε αντίθεση με άλλες παροχές υπηρεσιών που απαλλάσσονται ως δραστηριότητες γενικού συμφέροντος, όπως, για παράδειγμα, οι παροχές που πραγματοποιούνται από τις δημόσιες ταχυδρομικές υπηρεσίες, διάφορες ιατρικές υπηρεσίες ή ακόμα παροχές που συνδέονται με την εκπαίδευση, τον αθλητισμό ή τον πολιτισμό, και καθόσον η διαφορετική αυτή μεταχείριση μεταξύ της παροχής δικηγορικών υπηρεσιών και των κατά το άρθρο 132 της οδηγίας 2006/112 απαλλασσόμενων παροχών αμφισβητείται ευλόγως, δεδομένου ότι οι δικηγορικές υπηρεσίες συμβάλλουν στην τήρηση ορισμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων;
- 4 α) Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο πρώτο και το τρίτο ερώτημα, μπορεί το άρθρο 371 της οδηγίας 2006/112 να ερμηνευθεί, σύμφωνα με το άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, υπό την έννοια ότι επιτρέπει σε κράτος μέλος της Ένωσης να διατηρήσει εν μέρει την απαλλαγή των δικηγορικών υπηρεσιών, όταν αυτές παρέχονται σε αιτούντες έννομη προστασία που δεν υπόκεινται σε ΦΠΑ;
- β) Μπορεί το άρθρο 371 της οδηγίας 2006/112 να ερμηνευθεί, επίσης σύμφωνα με το άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, υπό την έννοια ότι επιτρέπει σε κράτος μέλος της Ένωσης να διατηρήσει εν μέρει την απαλλαγή των δικηγορικών υπηρεσιών, όταν αυτές παρέχονται σε αιτούντες έννομη προστασία που δικαιούνται το ευεργέτημα πενίας στο πλαίσιο εθνικού συστήματος δικαστικής αρωγής;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του πρώτου σκέλους του πρώτου ερωτήματος

- 22 Με το πρώτο σκέλος του πρώτου ερωτήματός του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, από το Δικαστήριο να εξετάσει το κύρος του άρθρου 1, παράγραφος 2, και του άρθρου 2, παράγραφος 1, στοιχείο γ', της οδηγίας 2006/112 υπό το πρίσμα του δικαιώματος σε πραγματική προσφυγή και της αρχής της ισότητας των όπλων που κατοχυρώνονται στο άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης), στον βαθμό που οι διατάξεις αυτές προβλέπουν ότι υπόκειται σε ΦΠΑ η παροχή δικηγορικών

- υπηρεσιών που παρέχονται στους διαδίκους που δεν δικαιούνται δικαστική αρωγή στο πλαίσιο εθνικού συστήματος δικαστικής αρωγής.
- 23 Καθώς το αιτούν δικαστήριο παραπέμπει όχι μόνο στο άρθρο 47 του Χάρτη, αλλά και στο άρθρο 14 του ΔΣΑΠΔ και στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, πρέπει να υπομνησθεί ότι, καίτοι, όπως επιβεβαιώνεται από το άρθρο 6, παράγραφος 3, ΣΕΕ, τα αναγνωρισμένα από την ΕΣΔΑ θεμελιώδη δικαιώματα αποτελούν τμήμα του δικαίου της Ένωσης ως γενικές αρχές και μολονότι το άρθρο 52, παράγραφος 3, του Χάρτη επιβάλλει να αναγνωρίζεται στα περιεχόμενα στον εν λόγω Χάρτη δικαιώματα που αντιστοιχούν σε δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται από την ΕΣΔΑ η ίδια έννοια και η ίδια εμβέλεια με εκείνες που τους αποδίδει η εν λόγω Σύμβαση, η Σύμβαση αυτή δεν συνιστά, ενόσω η Ένωση δεν έχει προσχωρήσει σε αυτή, νομική πράξη τυπικώς ενταγμένη στην έννομη τάξη της Ένωσης (αποφάσεις της 26ης Φεβρουαρίου 2013, Åkerberg Fransson, C-617/10, EU:C:2013:105, σκέψη 44, της 3ης Σεπτεμβρίου 2015, Inuit Tapiriit Kanatami κ.λπ. κατά Επιτροπής, C-398/13 P, EU:C:2015:535, σκέψη 45, καθώς και της 15ης Φεβρουαρίου 2016, N., C-601/15 PPU, EU:C:2016:84, σκέψη 45). Η τελευταία αυτή διαπίστωση ισχύει και για το ΔΣΑΠΔ. Έτσι, το κύρος της οδηγίας 2006/112 πρέπει να εξεταστεί μόνον υπό το πρίσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στον Χάρτη (βλ., στο ίδιο πνεύμα, απόφαση της 15ης Φεβρουαρίου 2016, N., C-601/15 PPU, EU:C:2016:84, σκέψη 46 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 24 Όσον αφορά την έκταση του ελέγχου που απαιτεί το υποβληθέν ερώτημα, πρέπει να τονιστεί ότι αυτός περιορίζεται στην ιδιαίτερη δαπάνη που απορρέει από την επιβολή ΦΠΑ με συντελεστή 21 % επί της παροχής δικηγορικών υπηρεσιών και δεν αφορά το σύνολο των δικαστικών εξόδων.
- 25 Περαιτέρω, οι επιφυλάξεις που διατύπωσε το αιτούν δικαστήριο δεν αφορούν παρά μόνον την κατάσταση των διαδίκων που δεν δικαιούνται δικαστική αρωγή δυνάμει των συναφών διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας. Πράγματι, βάσει των στοιχείων που παρέθεσε το δικαστήριο αυτό, οι διάδικοι που δικαιούνται το ευεργέτημα αυτό δεν πλήττονται από ενδεχόμενη αύξηση των δικηγορικών εξόδων συνεπεία της επιβολής ΦΠΑ στην παροχή δικηγορικών υπηρεσιών, καθώς η παροχή αυτών των υπηρεσιών καλύπτεται από το Βελγικό Δημόσιο.
- 26 Αντιθέτως, οι λοιποί διάδικοι πρέπει, κατ' αρχήν, να φέρουν, δυνάμει των κανόνων που προβλέπει το εθνικό δίκαιο, τα δικηγορικά έξοδα τα οποία περιλαμβάνουν τον ΦΠΑ, πράγμα που εγείρει, κατά το αιτούν δικαστήριο, ερωτηματικά σε σχέση με τη συμβατότητα μιας τέτοιας φορολογικής επιβαρύνσεως υπό το πρίσμα του δικαιώματος σε πραγματική προσφυγή το οποίο κατοχυρώνεται από το άρθρο 47 του Χάρτη. Περαιτέρω, το δικαστήριο αυτό διατηρεί επιφυλάξεις ως προς τη συμβατότητα αυτής της φορολογικής επιβαρύνσεως με την αρχή της ισότητας των όπλων, δεδομένου ότι μόνον οι διάδικοι που έχουν την ιδιότητα του υποκειμένου στον φόρο δικαιούνται εκπτώσεως του προκαταβληθέντος για την παροχή δικηγορικών υπηρεσιών ΦΠΑ, δυνάμει του άρθρου 168, στοιχείο α', της οδηγίας 2006/112, και δεδομένου ότι η επιβολή ΦΠΑ επί της παροχής αυτών των υπηρεσιών

πλήττει, έτσι, με διαφορετικό τρόπο τους διαδίκους αναλόγως του αν έχουν ή όχι την ιδιότητα του υποκειμένου στον φόρο.

Επί του δικαιώματος σε πραγματική προσφυγή

- 27 Το άρθρο 47 του Χάρτη κατοχυρώνει το δικαίωμα σε πραγματική προσφυγή το οποίο περιλαμβάνει, κατά το δεύτερο εδάφιο του άρθρου αυτού, μεταξύ άλλων, τη δυνατότητα κάθε προσώπου να συμβουλευεται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του. Το τρίτο εδάφιο του εν λόγω άρθρου κατοχυρώνει το δικαίωμα σε πραγματική προσφυγή διά της παροχής δικαστικής αρωγής στους διαδίκους που δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους.
- 28 Συναφώς, από τη δικογραφία που υποβλήθηκε στο Δικαστήριο συνάγεται ότι οι μη δικαιούμενοι δικαστική αρωγή διάδικοι, οι μόνοι στους οποίους αναφέρεται το πρώτο σκέλος του πρώτου ερωτήματος, θεωρείται ότι διαθέτουν, δυνάμει των συναφών διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας, επαρκείς πόρους προσβάσεως στη δικαιοσύνη με εκπροσώπηση από δικηγόρο. Πάντως, όσον αφορά τους διαδίκους αυτούς, το δικαίωμα σε πραγματική προσφυγή που κατοχυρώνεται από το άρθρο 47 του Χάρτη δεν διασφαλίζει, κατ' αρχήν, το δικαίωμα απαλλαγής της παροχής δικηγορικών υπηρεσιών από τον ΦΠΑ.
- 29 Το πρώτο σκέλος του πρώτου ερωτήματος, σε σχέση με το κύρος του άρθρου 1, παράγραφος 2, και του άρθρου 2, παράγραφος 1, στοιχείο γ', της οδηγίας 2006/112 υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, εκτιμάται βάσει των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των διατάξεων αυτών και δεν μπορεί να εξαρτάται από τις ιδιάζουσες περιστάσεις μιας συγκεκριμένης περιπτώσεως.
- 30 Περαιτέρω, μολονότι η πρόσβαση στη δικαιοσύνη και η αποτελεσματικότητα της δικαστικής προστασίας εξαρτώνται από πλειάδα παραγόντων, εντούτοις και τα δικαστικά έξοδα, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται ο ΦΠΑ που βαρύνει την παροχή δικηγορικών υπηρεσιών, μπορούν να επηρεάσουν την απόφαση του διαδίκου να προβάλλει τα δικαιώματά του διά της δικαστικής οδού εκπροσωπούμενος από δικηγόρο.
- 31 Εντούτοις, από τη νομολογία του Δικαστηρίου σε πολλούς άλλους τομείς εκτός του δικαίου του ΦΠΑ συνάγεται ότι η επιβολή φόρου επί τέτοιων εξόδων δεν μπορεί να τεθεί εν αμφιβόλω βάσει του δικαιώματος σε πραγματική προσφυγή το οποίο κατοχυρώνεται το άρθρο 47 του Χάρτη, παρά μόνον εάν τα έξοδα αυτά συνιστούν ανυπέρβλητο εμπόδιο (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 22ας Δεκεμβρίου 2010, DEB, C-279/09, EU:C:2010:811, σκέψη 61, και διάταξη της 13ης Ιουνίου 2012, GREP, C-156/12, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2012:342, σκέψη 46) ή εάν καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που χορηγεί η έννομη τάξη της Ένωσης (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2015, Orizzonte Salute, C-61/14, EU:C:2015:655, σκέψεις 48, 49 και 58).
- 32 Οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης τόνισαν, βεβαίως, ότι η επιβολή ΦΠΑ με συντελεστή 21 % επί της παροχής δικηγορικών υπηρεσιών συνεπάγεται για τους διαδίκους που δεν δικαιούνται δικαστική αρωγή, και που είναι οι μόνοι στους οποίους αναφέρεται το πρώτο σκέλος του πρώτου ερωτήματος, σημαντική αύξηση των δικαστικών εξόδων.

- 33 Ωστόσο, όπως επισήμανε, μεταξύ άλλων, η Βελγική Κυβέρνηση με τις γραπτές παρατηρήσεις της, η επιβολή ΦΠΑ με συντελεστή 21 % επί της παροχής αυτών των υπηρεσιών δεν συνεπάγεται αύξηση κατά την αυτή αναλογία των δικηγόρων εξόδων, δεδομένου ότι, ως υποκείμενοι στον φόρο, αυτοί οι τελευταίοι έχουν δικαίωμα εκπτώσεως του ΦΠΑ που βαρύνει την απόκτηση αγαθών ή υπηρεσιών στο πλαίσιο των υπηρεσιών που παρέχουν, συμφώνως προς το άρθρο 168, στοιχείο α', της οδηγίας 2006/112. Πάντως, δεδομένου ότι η άσκηση του δικαιώματος εκπτώσεως δύναται να μειώσει την επιβάρυνσή τους, είναι αβέβαιη η έκταση κατά την οποία οι δικηγόροι αναγκάζονται για οικονομικούς λόγους να ενσωματώσουν την απορρέουσα από τον ΦΠΑ επιβάρυνση στην αμοιβή τους.
- 34 Η έκταση της ενδεχόμενης αυξήσεως της αμοιβής αυτής είναι ακόμα περισσότερο αβέβαιη καθώς στο Βέλγιο εφαρμόζεται το σύστημα της ελεύθερης συμφωνίας μεταξύ δικηγόρου και πελάτη για το ύψος της αμοιβής. Στο πλαίσιο ενός τέτοιου συστήματος, που στηρίζεται στον ανταγωνισμό μεταξύ δικηγόρων, οι τελευταίοι αναγκάζονται να λαμβάνουν υπόψη τους την οικονομική κατάσταση των πελατών τους. Περαιτέρω, όπως τόνισε η γενική εισαγγελέας στο σημείο 85 των προτάσεών της, κατά τη συναφή εθνική ρύθμιση, οι δικηγορικές αμοιβές οφείλουν να μην υπερβαίνουν τα όρια που θέτει η απαίτηση της λελογισμένης αυτοσυγκρατήσεως.
- 35 Συνεπώς, ουδεμία αυστηρή, πολλώ δε μάλλον αυτόματη, συσχέτιση μπορεί να διαπιστωθεί μεταξύ της επιβολής ΦΠΑ επί της παροχής δικηγορικών υπηρεσιών και της αυξήσεως της τιμής των υπηρεσιών αυτών.
- 36 Εν πάση περιπτώσει, δεδομένου ότι το επίμαχο στο πλαίσιο της κύριας δίκης ποσό του ΦΠΑ δεν συνιστά, πολλού γε δει, το πλέον σημαντικό κονδύλιο των δικαστικών εξόδων, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι η επιβολή ΦΠΑ επί της παροχής δικηγορικών υπηρεσιών συνιστά, αφεαυτής, ανυπέρβλητο πρόσκομμα για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη ή καθιστά την άσκηση των δικαιωμάτων που παρέχει η έννομη τάξη της Ένωσης αδύνατη στην πράξη ή υπέρμετρα δυσχερή. Υπό τις συνθήκες αυτές, το γεγονός ότι η επιβολή αυτή μπορεί ενδεχομένως να έχει ως συνέπεια την αύξηση των εξόδων αυτών δεν δύναται να θέσει εν αμφιβόλω, υπό το πρίσμα του δικαιώματος σε πραγματική προσφυγή το οποίο κατοχυρώνεται από το άρθρο 47 του Χάρτη, την επιβολή ΦΠΑ.
- 37 Στην περίπτωση κατά την οποία οι ιδιάζουσες περιστάσεις μιας συγκεκριμένης περιπτώσεως θα είχαν ως συνέπεια η επιβολή ΦΠΑ επί της παροχής δικηγορικών υπηρεσιών να συνιστά, αφεαυτής, ανυπέρβλητο πρόσκομμα για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη ή να καθιστά την άσκηση των δικαιωμάτων που παρέχει η έννομη τάξη της Ένωσης αδύνατη στην πράξη ή υπέρμετρα δυσχερή, τούτο θα έπρεπε να συνεκτιμηθεί με την κατάλληλη διαμόρφωση του δικαιώματος δικαστικής αρωγής, συμφώνως προς τα οριζόμενα στο άρθρο 47, τρίτο εδάφιο, του Χάρτη.
- 38 Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι η παρεχόμενη από το δικαίωμα σε πραγματική προσφυγή προστασία δεν εκτείνεται στην επιβολή ΦΠΑ επί της παροχής δικηγορικών υπηρεσιών.

Επί της αρχής της ισότητας των όπλων

- 39 Οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης αμφισβητούν το κύρος του άρθρου 1, παράγραφος 2, και του άρθρου 2, παράγραφος 1, στοιχείο γ', της οδηγίας 2006/112 και υπό το πρίσμα της αρχής της ισότητας των όπλων, για τον λόγο ότι η επιβολή ΦΠΑ με συντελεστή 21 % επί της παροχής δικηγορικών υπηρεσιών θέτει σε δυσμενέστερη θέση τους μη υποκείμενους στον φόρο διαδίκους σε σχέση με τους διαδίκους που έχουν την ιδιότητα του υποκειμένου στο φόρο. Αυτή η δυσμενέστερη θέση οφείλεται στο γεγονός ότι αυτοί οι τελευταίοι, εν αντιθέσει προς τους πρώτους, δικαιούνται να εκπέσουν τον φόρο και δεν φέρουν το οικονομικό βάρος που απορρέει από αυτήν την εφαρμογή του ΦΠΑ.
- 40 Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η αρχή της ισότητας των όπλων αποτελεί συμπλήρωμα της εννοίας της δίκαιης δίκης και συνεπάγεται ότι πρέπει να παρέχεται σε καθέναν από τους διαδίκους η εύλογη δυνατότητα να εκθέτει την άποψή του, συμπεριλαμβανομένων των αποδεικτικών στοιχείων, υπό συνθήκες που δεν τον περιαιρούν σε σαφώς μειονεκτική θέση έναντι του αντιδίκου του (βλ., στο ίδιο πνεύμα, αποφάσεις της 6ης Νοεμβρίου 2012, Otis κ.λπ., C-199/11, EU:C:2012:684, σκέψεις 71 και 72, της 12ης Νοεμβρίου 2014, Guardian Industries και Guardian Europe κατά Επιτροπής, C-580/12 P, EU:C:2014:2363, σκέψη 31, και διάταξη της 16ης Ιουλίου 2015, Sánchez Morcillo και Abril García, C-539/14, EU:C:2015:508, σκέψη 48).
- 41 Σκοπός αυτής της αρχής είναι η διασφάλιση της δικονομικής ισορροπίας μεταξύ των διαδίκων στην ένδικη διαδικασία, ώστε να εξασφαλίζεται η ισότητα των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των διαδίκων αυτών όσον αφορά, μεταξύ άλλων, τους κανόνες που διέπουν τη διεξαγωγή των αποδείξεων και την κατ' αντιμωλίαν διαδικασία ενώπιον του δικαστή (βλ., στο ίδιο πνεύμα, απόφαση της 6ης Νοεμβρίου 2012, Otis κ.λπ., C-199/11, EU:C:2012:684, σκέψεις 71 και 72), καθώς και τα δικαιώματα ασκήσεως ένδικων βοηθημάτων από τους εν λόγω διαδίκους (απόφαση της 17ης Ιουλίου 2014, Sánchez Morcillo και Abril García, C-169/14, EU:C:2014:2099, σκέψεις 44, 48 και 49).
- 42 Ωστόσο, η αρχή της ισότητας των όπλων δεν συνεπάγεται, όπως επισήμανε το Συμβούλιο με τις παρατηρήσεις του ενώπιον του Δικαστηρίου, την υποχρέωση να εξασφαλίζεται στους διαδίκους ισότιμη βάση ως προς τα έξοδα στα οποία υποβάλλονται στο πλαίσιο της ένδικης διαδικασίας.
- 43 Όσον αφορά την επιβολή ΦΠΑ με συντελεστή 21 % επί της παροχής δικηγορικών υπηρεσιών πρέπει να τονιστεί ότι, μολονότι η επιβολή του φόρου αυτού και η άσκηση του δικαιώματος εκπτώσεως δύναται, βεβαίως, να παράσχουν, για το ίδιο ποσό αμοιβής, κάποιο οικονομικό πλεονέκτημα στον διάδικο που έχει την ιδιότητα του υποκειμένου στον φόρο σε σχέση προς τον μη υποκείμενο στον φόρο διάδικο, εντούτοις αυτό το οικονομικό πλεονέκτημα δεν δύναται να επηρεάσει τη δικονομική ισορροπία των διαδίκων.
- 44 Πράγματι, στη σκέψη 28 της παρούσας αποφάσεως διαπιστώθηκε ότι οι διάδικοι αυτοί θεωρούνται όντως ότι διαθέτουν επαρκείς πόρους, προκειμένου να καλύψουν τα δικαστικά έξοδα, περιλαμβανομένης της δικηγορικής αμοιβής. Συνεπώς, παρά το ενδεχόμενο οικονομικό

πλεονέκτημα που ενδέχεται να παρέχει σε κάποιον από τους διαδίκους αυτούς, η επίμαχη στο πλαίσιο της κύριας δίκης επιβολή ΦΠΑ επί της παροχής δικηγορικών υπηρεσιών δεν είναι ικανή, όσον αφορά το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, να περιαγάγει τους μη υποκείμενους στον φόρο διαδίκους σε σαφώς μειονεκτική θέση έναντι των διαδίκων που έχουν την ιδιότητα του υποκειμένου στον φόρο.

45 Όπως τόνισε η Επιτροπή με τις παρατηρήσεις της ενώπιον του Δικαστηρίου, η δυνατότητα ενός διαδίκου να καταβάλει δικηγορική αμοιβή υψηλότερη από αυτήν του αντιδίκου του δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην καλύτερη νομική εκπροσώπηση. Πράγματι, κατά τη διαπίστωση που παρατίθεται στη σκέψη 35 της παρούσας αποφάσεως, στο πλαίσιο ενός καθεστώτος δικηγορικών αμοιβών οι οποίες αποτελούν αντικείμενο ελεύθερης συμφωνίας μεταξύ του δικηγόρου και του πελάτη, όπως είναι αυτό που ισχύει στο Βέλγιο, οι δικηγόροι ενδέχεται να υποχρεωθούν να λαμβάνουν υπ' όψιν τους την οικονομική κατάσταση των πελατών τους και να ζητούν από τους μη υποκείμενους στον φόρο πελάτες τους αμοιβή, περιλαμβανούσα τον ΦΠΑ, χαμηλότερη από την αμοιβή που ζητούν από τους υποκείμενους στον φόρο πελάτες τους.

46 Επομένως, διαπιστώνεται ότι η εγγύηση που παρέχεται από την αρχή της ισότητας των όπλων δεν εκτείνεται στην επιβολή ΦΠΑ με συντελεστή 21 % επί της παροχής δικηγορικών υπηρεσιών.

47 Λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των προεκτεθέντων, στο πρώτο σκέλος του πρώτου ερωτήματος προσθήκει η απάντηση ότι από την εξέταση του άρθρου 1, παράγραφος 2, και του άρθρου 2, παράγραφος 1, στοιχείο γ', της οδηγίας 2006/112, υπό το πρίσμα του δικαιώματος σε πραγματική προσφυγή και της αρχής της ισότητας των όπλων, που κατοχυρώνονται στο άρθρο 47 του Χάρτη, δεν προέκυψε κανένα στοιχείο ικανό να επηρεάσει το κύρος τους εκ του λόγου ότι οι διατάξεις αυτές προβλέπουν την επιβολή ΦΠΑ επί της παροχής δικηγορικών υπηρεσιών προς τους μη δικαιούμενους δικαστική αρωγή διαδίκους στο πλαίσιο εθνικού συστήματος δικαστικής αρωγής.

Επί του δευτέρου σκέλους του πρώτου ερωτήματος

48 Με το δεύτερο σκέλος του πρώτου ερωτήματος, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, από το Δικαστήριο να εξετάσει το κύρος του άρθρου 1, παράγραφος 2, και του άρθρου 2, παράγραφος 1, στοιχείο γ', της οδηγίας 2006/112 υπό το πρίσμα του άρθρου 9, παράγραφοι 4 και 5, της Συμβάσεως του Ωρχους, στον βαθμό που προβλέπουν ότι η παροχή δικηγορικών υπηρεσιών υπόκειται σε ΦΠΑ.

49 Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, μπορεί να γίνει επίκληση διατάξεων διεθνούς συμφωνίας στην οποία η Ένωση είναι συμβαλλόμενο μέρος προς στήριξη προσφυγής ακυρώσεως πράξεως του παραγωγού δικαίου της Ένωσης ή ενστάσεως περί ελλείψεως νομιμότητας μιας τέτοιας πράξεως υπό την προϋπόθεση, αφενός, ότι τούτο δεν αποκλείεται από τη φύση και την οικονομία της συμφωνίας αυτής και, αφετέρου, ότι οι διατάξεις αυτές, από απόψεως περιεχομένου, δεν περιέχουν αιρέσεις και είναι αρκούντως σαφείς (απόφαση της 13ης Ιανουαρίου 2015, Συμβούλιο κ.λπ. κατά Vereniging Milieudefensie και Stichting Stop

Luchtverontreiniging Utrecht, C-401/12 P έως C-403/12 P, EU:C:2015:4, σκέψη 54 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

- 50 Σε σχέση προς το άρθρο 9, παράγραφος 4, της Συμβάσεως του Ώρχους, από την ίδια τη διατύπωση της διατάξεως αυτής συνάγεται ότι αυτή εφαρμόζεται μόνο στις διαδικασίες του άρθρου 9, παράγραφοι 1, 2 και 3, της Συμβάσεως αυτής. Πάντως, οι τελευταίες αυτές διατάξεις δεν περιλαμβάνουν καμία απαλλαγμένη αιρέσεων και αρκούντως σαφή υποχρέωση δυνάμενη να ρυθμίζει άμεσα τη νομική κατάσταση των ιδιωτών.
- 51 Πράγματι, το Δικαστήριο έχει κρίνει, όσον αφορά το άρθρο 9, παράγραφος 3, της εν λόγω Συμβάσεως, ότι, εφόσον μόνον «τα μέλη του κοινού τα οποία πληρούν τα τυχόν προβλεπόμενα από [το] εθνικό δίκαιο κριτήρια» μπορούν να έχουν τα δικαιώματα που προβλέπει η εν λόγω διάταξη, η διάταξη αυτή εξαρτάται, ως προς την εκτέλεση ή τα αποτελέσματά της, από τη θέσπιση μεταγενέστερης πράξεως (αποφάσεις της 8ης Μαρτίου 2011, Lesoochránárske zoskupenie, C-240/09, EU:C:2011:125, σκέψη 45, καθώς και της 13ης Ιανουαρίου 2015, Συμβούλιο κ.λπ. κατά Vereniging Milieudefensie και Stichting Stop Luchtverontreiniging Utrecht, C-401/12 P έως C-403/12 P, EU:C:2015:4, σκέψη 55).
- 52 Όπως επισήμανε η γενική εισαγγελέας στο σημείο 92 των προτάσεών της, το άρθρο 9, παράγραφοι 1 και 2, της Συμβάσεως του Ώρχους παραπέμπει επίσης σε κριτήρια που καθορίζονται από το εθνικό δίκαιο. Πράγματι, κατά το γράμμα των διατάξεων αυτών, οι διαδικασίες επανεξετάσεως πρέπει να καθορίζονται «στο πλαίσιο της εθνικής [...] νομοθεσίας» των συμβαλλομένων στη σύμβαση αυτή μερών, ο δε εθνικός νομοθέτης πρέπει, μεταξύ άλλων, να αποφασίσει εάν προτίθεται να προβλέψει τη δυνατότητα ασκήσεως προσφυγής «ενώπιον δικαστηρίου ή άλλου ανεξάρτητου και αμερόληπτου φορέα που καθορίζεται διά νόμου». Περαιτέρω, από το άρθρο 9, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της εν λόγω Συμβάσεως συνάγεται ότι «[τ]ο επαρκές συμφέρον και η προσβολή δικαιώματος» προσδιορίζονται σύμφωνα με τις απαιτήσεις του εθνικού δικαίου.
- 53 Συνεπώς, η εφαρμογή του άρθρου 9, παράγραφος 4, της Συμβάσεως του Ώρχους αναφέρεται αποκλειστικώς σε διατάξεις της Συμβάσεως αυτής οι οποίες δεν πληρούν τις παρατιθέμενες στη σκέψη 49 της παρούσας αποφάσεως προϋποθέσεις ούτως ώστε να είναι δυνατή η επίκλησή τους προς στήριξη προσφυγής προς ακύρωση πράξεως του παραγωγού δικαίου της Ένωσης.
- 54 Ως εκ τούτου, δεν μπορεί να γίνει επίκληση του άρθρου 9, παράγραφος 4, της εν λόγω Συμβάσεως προκειμένου να τεθεί εν αμφιβόλω το κύρος της οδηγίας 2006/112.
- 55 Από τη διάταξη του άρθρου 9, παράγραφος 5, της Συμβάσεως του Ώρχους, δυνάμει του οποίου κάθε συμβαλλόμενο μέρος οφείλει να «μελετ[ά]» την εφαρμογή «ενδεδειγμένων μηχανισμών αρωγής» για την άρση ή τη μείωση οικονομικών και άλλων εμποδίων στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη, προκύπτει ότι δεν προβλέπει ούτε απαλλαγμένη αιρέσεων και αρκούντως ακριβή υποχρέωση και ότι εξαρτάται, ως προς την εκτέλεση ή τα αποτελέσματά της, από τη θέσπιση μεταγενέστερης πράξεως.

- 56 Υπό τις συνθήκες αυτές, δεν μπορεί να γίνει επίκληση του άρθρου 9, παράγραφος 5, της εν λόγω Συμβάσεως, λόγω της ίδιας της φύσεώς του, προκειμένου να τεθεί εν αμφιβόλω το κύρος της οδηγίας 2006/112.
- 57 Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, στο δεύτερο σκέλος του πρώτου ερωτήματος προσήκει η απάντηση ότι δεν χωρεί επίκληση του άρθρου 9, παράγραφοι 4 και 5, της Συμβάσεως του Ωρχους προκειμένου να εκτιμηθεί το κύρος του άρθρου 1, παράγραφος 2, και του άρθρου 2, παράγραφος 1, στοιχείο γ', της οδηγίας 2006/112.
Επί του τρίτου σκέλους του πρώτου ερωτήματος
- 58 Με το τρίτο σκέλος του πρώτου ερωτήματός του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 132, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', της οδηγίας 2006/112 ή «[άλλες] διατάξεις» της οδηγίας αυτής πρέπει να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι οι παρεχόμενες από δικηγόρους υπηρεσίες προς όφελος διαδίκων οι οποίες δικαιούνται δικαστική αρωγή στο πλαίσιο εθνικού συστήματος δικαστικής αρωγής, όπως το επίμαχο στο πλαίσιο της κύριας δίκης, απαλλάσσονται του ΦΠΑ. Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο εν λόγω ερώτημα, το δικαστήριο αυτό ζητεί, κατ' ουσίαν, από το Δικαστήριο να εξετάσει το κύρος του άρθρου 1, παράγραφος 2, και του άρθρου 2, παράγραφος 1, στοιχείο γ', της οδηγίας αυτής υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, στον βαθμό που οι διατάξεις αυτές προβλέπουν ότι η παροχή των υπηρεσιών αυτών υπόκεινται σε ΦΠΑ.
- 59 Προκαταρκτικώς, πρέπει να τονιστεί ότι, μολονότι το κύριο ερώτημα παραπέμπει τόσο στο άρθρο 132, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', της οδηγίας 2006/112 όσο και σε ενδεχόμενες «[άλλες] διατάξεις» της οδηγίας αυτής, η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δεν παρέχει τη δυνατότητα να προσδιοριστούν αυτές οι διατάξεις της εν λόγω οδηγίας, πέραν του άρθρου της 132, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', βάσει των οποίων η παροχή δικηγορικών υπηρεσιών στο πλαίσιο εθνικού συστήματος δικαστικής αρωγής θα μπορούσε να απαλλάσσεται του ΦΠΑ.
- 60 Όπως τόνισε η γενική εισαγγελέας στα σημεία 54 και 55 των προτάσεών της, μολονότι το Δικαστήριο δεν έχει ακόμα αποφανθεί επί της εφαρμογής της απαλλαγής που προβλέπει το άρθρο 132, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', της οδηγίας 2006/112 επί της παροχής υπηρεσιών από δικηγόρους στο πλαίσιο εθνικού συστήματος δικαστικής αρωγής, εντούτοις έχει κρίνει ότι η παροχή αυτών των υπηρεσιών δεν μπορεί να υπόκειται σε μειωμένο συντελεστή ΦΠΑ δυνάμει του άρθρου 98, παράγραφος 2, της οδηγίας αυτής, σε συνδυασμό με το σημείο 15 του παραρτήματος ΙΙΙ αυτής της οδηγίας (βλ., στο ίδιο πνεύμα, απόφαση της 17ης Ιουνίου 2010, Επιτροπή κατά Γαλλίας, C-492/08, EU:C:2010:348, σκέψη 47).
- 61 Με την απόφαση αυτή, το Δικαστήριο έκρινε ότι, δεδομένου ότι το σημείο 15 του παραρτήματος ΙΙΙ της εν λόγω οδηγίας επιτρέπει στα κράτη μέλη να εφαρμόζουν μειωμένο συντελεστή ΦΠΑ όχι σε όλες τις παροχές υπηρεσιών κοινωνικού χαρακτήρα, αλλά αποκλειστικώς σε αυτές που παρέχουν οργανισμοί που πληρούν τη διττή προϋπόθεση να έχουν οι ίδιοι κοινωνικό χαρακτήρα και να ασχολούνται με την κοινωνική πρόνοια και τις κοινωνικές ασφαλίσεις, η βούληση αυτή του νομοθέτη

της Ένωσης να παράσχει τη δυνατότητα της εφαρμογής μειωμένου συντελεστή μόνο σε σχέση με τις υπηρεσίες τις οποίες παρέχουν οργανισμοί που πληρούν τη διττή αυτή προϋπόθεση θα υπονομευόταν αν τα κράτη μέλη είχαν τη δυνατότητα να χαρακτηρίζουν ιδιωτικούς φορείς κερδοσκοπικού χαρακτήρα ως οργανισμούς κατά την έννοια του ως άνω σημείου 15 απλώς επειδή οι φορείς αυτοί παρέχουν επίσης υπηρεσίες κοινωνικού χαρακτήρα (βλ., στο ίδιο πνεύμα, απόφαση της 17ης Ιουνίου 2010, Επιτροπή κατά Γαλλίας, C-492/08, EU:C:2010:348, σκέψεις 43 και 44).

- 62 Έτσι, το Δικαστήριο έκρινε ότι κράτος μέλος δεν μπορεί να εφαρμόσει μειωμένο συντελεστή ΦΠΑ σε υπηρεσίες που παρέχουν ιδιωτικοί φορείς κερδοσκοπικού χαρακτήρα βάσει μόνον της αξιολογήσεως του χαρακτήρα των υπηρεσιών αυτών, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη, μεταξύ άλλων, οι σκοποί που επιδιώκουν οι φορείς αυτοί, εξεταζόμενοι στο σύνολό τους, και η σταθερότητα της κοινωνικής στρατεύσεώς τους. Εξάλλου, δεδομένων των γενικών σκοπών τους και της ελλείψεως τυχόν σταθερής κοινωνικής στρατεύσεως, η επαγγελματική κατηγορία των δικηγόρων και των δικολάβων στο σύνολό της δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί ως έχουσα κοινωνικό χαρακτήρα (βλ., στο ίδιο πνεύμα, απόφαση της 17ης Ιουνίου 2010, Επιτροπή κατά Γαλλίας, C-492/08, EU:C:2010:348, σκέψεις 45 και 46).
- 63 Αυτή η νομολογία εφαρμόζεται *mutatis mutandis* στην απαλλαγή που προβλέπει το άρθρο 132, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', της οδηγίας 2006/112, δεδομένου ότι η εφαρμογή του όχι μόνον εξαρτάται από την προϋπόθεση του κοινωνικού χαρακτήρα των υπηρεσιών, καθώς αυτές πρέπει να συνδέονται στενά με την κοινωνική πρόνοια και τις κοινωνικές ασφάλισεις, αλλά, περαιτέρω, περιορίζεται στις υπηρεσίες τις οποίες παρέχουν οργανισμοί οι οποίοι έχουν αναγνωρισθεί ως έχοντες κοινωνικό χαρακτήρα.
- 64 Εν προκειμένω, από τη δικογραφία που υποβλήθηκε στο Δικαστήριο συνάγεται ότι δεν προβαίνουν όλοι οι δικηγόροι στην παροχή υπηρεσιών στο πλαίσιο του εθνικού συστήματος δικαστικής αρωγής, αλλά μόνον αυτοί που έχουν προσφερθεί σε εθελοντική βάση να παρέχουν τις υπηρεσίες αυτές κυρίως ή παρεμπιπτόντως και οι οποίοι, προς τούτο, είναι εγγεγραμμένοι σε κατάλογο που καταρτίζεται κατ' έτος. Είναι συνεπώς προφανές ότι η παροχή υπηρεσιών υπό ένα τέτοιο καθεστώς συνιστά απλώς έναν μόνον μεταξύ άλλων σκοπών του δικηγορικού επαγγέλματος.
- 65 Συνεπώς, οι υπηρεσίες που παρέχουν οι δικηγόροι βάσει του επίμαχου στο πλαίσιο της κύριας δίκης εθνικού συστήματος δικαστικής αρωγής δεν απαλλάσσονται του ΦΠΑ δυνάμει του άρθρου 132, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', της οδηγίας 2006/112.
- 66 Τέλος, στην περίπτωση κατά την οποία αυτές οι παροχές υπηρεσιών δεν απαλλάσσονται του ΦΠΑ, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται ως προς το κύρος του άρθρου 1, παράγραφος 2, και του άρθρου 2, παράγραφος 1, στοιχείο γ', της εν λόγω οδηγίας υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, στον βαθμό που προβλέπουν ότι η παροχή των εν λόγω υπηρεσιών υπόκειται σε ΦΠΑ με συντελεστή 21 %. Συναφώς, από τα στοιχεία του αιτούντος δικαστηρίου φαίνεται να συνάγεται ότι το επίμαχο στο πλαίσιο της κύριας δίκης εθνικό σύστημα δικαστικής αρωγής

αναλαμβάνει το σύνολο των δικηγορικών εξόδων των διαδίκων που δικαιούνται το ευεργέτημα αυτό, συμπεριλαμβανομένου του ΦΠΑ που βαρύνει την παροχή δικηγορικών υπηρεσιών.

67 Πάντως, ελλείψει συμπληρωματικών στοιχείων εκ μέρους του αιτούντος δικαστηρίου σε σχέση με τα αποτελέσματά του, η επιβολή ΦΠΑ επί της παροχής υπηρεσιών από δικηγόρους στο πλαίσιο αυτού του εθνικού συστήματος δικαστικής αρωγής δεν φαίνεται να θέτει εν αμφιβόλω το δικαίωμα σε πραγματική προσφυγή των διαδίκων που δικαιούνται τέτοιο ευεργέτημα.

68 Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, στο τρίτο σκέλος του πρώτου ερωτήματος προσήκει η απάντηση ότι το άρθρο 132, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', της οδηγίας 2006/112 έχει την έννοια ότι οι παρεχόμενες από δικηγόρους υπηρεσίες προς όφελος διαδίκων οι οποίοι δικαιούνται δικαστική αρωγή στο πλαίσιο εθνικού συστήματος δικαστικής αρωγής, όπως το επίμαχο στη διαφορά της κύριας δίκης, δεν απαλλάσσονται από τον ΦΠΑ.

Επί του δευτέρου, του τρίτου και του τετάρτου ερωτήματος

69 Κατόπιν των απαντήσεων που δόθηκαν στο πρώτο, το δεύτερο και το τρίτο σκέλος του πρώτου ερωτήματος, παρέλκει η απάντηση στο δεύτερο, το τρίτο και το τέταρτο ερώτημα.

Επί των δικαστικών εξόδων

70 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπύπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τέταρτο τμήμα) αποφαινεται:

- 1) Από την εξέταση του άρθρου 1, παράγραφος 2, και του άρθρου 2, παράγραφος 1, στοιχείο γ', της οδηγίας 2006/112/EK του Συμβουλίου, της 28ης Νοεμβρίου 2006, σχετικά με το κοινό σύστημα φόρου προστιθεμένης αξίας, υπό το πρίσμα του δικαιώματος σε πραγματική προσφυγή και της αρχής της ισότητας των όπλων, που κατοχυρώνονται στο άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν προέκυψε κανένα στοιχείο ικανό να επηρεάσει το κύρος τους εκ του λόγου ότι οι διατάξεις αυτές προβλέπουν την επιβολή ΦΠΑ επί της παροχής δικηγορικών υπηρεσιών προς τους μη δικαιούμενους δικαστική αρωγή διαδίκους στο πλαίσιο εθνικού συστήματος δικαστικής αρωγής.
- 2) Δεν χωρεί επίκληση του άρθρου 9, παράγραφοι 4 και 5, της Συμβάσεως για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή

του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε θέματα περιβάλλοντος, η οποία υπεγράφη στο Ώρχους στις 25 Ιουνίου 1998, προκειμένου να εκτιμηθεί το κύρος του άρθρου 1, παράγραφος 2, και του άρθρου 2, παράγραφος 1, στοιχείο γ', της οδηγίας 2006/112.

- 3) Το άρθρο 132, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', της οδηγίας 2006/112 έχει την έννοια ότι οι παρεχόμενες από δικηγόρους υπηρεσίες προς όφελος διαδίκων οι οποίοι δικαιούνται δικαστική αρωγή στο πλαίσιο εθνικού συστήματος δικαστικής αρωγής, όπως το επίμαχο στη διαφορά της κύριας δίκης, δεν απαλλάσσονται από τον φόρο προστιθέμενης αξίας.

(υπογραφές)